

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА АБСУРДНОСТІ ЖИТТЯ У ЗМІСТОВО-ПОЕТИКАЛЬНІЙ ТРАНСФОРМАЦІЇ ХОЛМСІАНИ

Сучасний підхід до оцінки холмсіани в ракурсі методики «ретельного прочитання» і ранжирування у парадигмі мідллітератури передбачає здійснення різнопланового аналізу авторських інтерпретаційних моделей, тобто розширення прийнятих «за умовчанням» у класичному літературознавстві сюжето- та жанроорієнтованих векторів оцінки дойлівського циклу. Не зважаючи на те, що первинно у тексті шерлокіани немає прямої вказівки на філософію екзистенціалізму, у конструюванні образу головного героя чітко простежуються риси екзистенціального світовідчуття як формули внутрішнього конфлікту. Прагматична окресленість інтриги переднього плану, яка у детективному оповіданні полягає у математично точному мистецтві розкриття таємниці, на перший погляд, дисонує із екзистенціальним, а отже ірраціональним за своєю суттю, ракурсом емотивної репрезентації характеру головного героя. Але насправді Холмс «поза справою» – зображений у значно різнобарвнішій палітрі засобів та смислів, хоч і вкрай герметизовано поетикально – антонімічно опозиціонується експліцитній масці детектива як «*an automaton, a calculating machine*», створюючи оригінальний з точки зору інтерпретаційної перспективи простір комунікативної невизначеності і формуючи загалом маятникову структуру образу.

У вітчизняному літературознавстві персонаж Шерлока Холмса досі у такому ракурсі зовсім не розглядався. У західному літературознавстві, де стереотипи в оцінці холмсіани останнім часом стрімко ламаються, вартій уваги збірник статей низки авторів, виданий Дж. Рейсчем [11], де увагу зосереджено на дотичних точках образу Холмса та актуальних філософських вчень, вплив яких помітний у циклі. На пострадянському просторі найближче до цієї проблеми підійшов М. Чертанов, який аналізує образ Холмса із проблемної, а не суто описової точки зору [6, 108]. О. Козлов говорить, що «...здавалося б у виключно пригодницьких творах Конан Дойля часто закладений глибокий філософський зміст із гострою, хоча часто і прихованою, полемічною спрямованістю» [4, 8].

Хоча «екзистенціальність» образу дойлівського сищика є значно більш різноплановою і потребує ретельного аналізу усіх ланок, метою конкретно цієї статті є проблема абсурдності життя як одна із центральних екзистенціально орієнтованих характеристик Шерлока Холмса.

Т. Адорно [7, 480] виділяє як ознаку масової культури – до якої все-таки тяжіє за рядом ключових ознак холмсіана – її сугестивну настанову на конформізм та конвенціональність, що вилилось у твердження, нібито життя слід прийняти таким, як воно є, оскільки всякий протест особистості проти суспільства ні до чого не призводить – точка зору, цілком протилежна екзистенціальному світогляду. У естетичній тріаді домінант «екзистенціалізм-масовість-неоромантизм» ця заувага отримала оригінальне авторське втілення. За словами Т. Денисової [1, 11], у реалістичній традиції відчуження є явищем історичним і обумовленим соціальними обставинами. На противагу цьому у неоромантичній традиції холмсіани відчуженість сищика є його особистісною, метафізичною дилемою, закоріненою у відповідному баченні життя – через світоглядні рамки *fin de siècle*, простежувану на рівні тексту естетику декадансу, ніцшеанський бунт проти конвенціональної безликоності мас та песимізм, детермінований відсутністю адекватних розумовим потребам головоломки. Екзистенціальний спротив буденності, розуміння її як тотального монстра цивілізації, що загрожує індивідуальному – це також ті смислові паттерни, які виводять шерлокіану за ідейно-типологічні межі масовості, зберігаючи при цьому масовість суто як кількісний показник популярності.

Щоправда, екзистенціальне несприйняття буденності Холмсом має ряд ключових особливостей: воно не є соціально загрозливим, обмежене самим тільки внутрішнім конфліктом героя та характером рецепції навколишньої дійсності, а також є пунктирним, переривчастим, оскільки опановує Холмса винятково у період незайнятості – на етапі «проживання повсякденності» – у нижній точці маятникового коливання «буття на межі» як двоїстого у вимірі дойлівського циклу екзистенціального концепту, що в цьому випадку означає стан «межового відчаю» внаслідок крайнього загострення «бездіяльного песимізму».

Н. Хамітов зазначає, що «Я», «замкнувшись на собі», «породжує ідею абсурдності та безцільності життя» [5, 11], а «...межове буття людини супроводжується тугою, жахом, відчаєм, оголює досі приховані трагічні протиріччя людини і світу» [5, 156]. Така настроєвість присутня в епізодах зображення Холмса поза роботою, коли життя без застосування вмінь здається йому позбавленим мети. Проте думки в подібному песимістичному ракурсі простежуються у тексті

холмсїани регулярно і в тих моментах, коли автор «оголює» справжню внутрішню філософсько-екзистенціальну суть характеру, чого зазвичай не дає зробити фабульна маска твору. Холмс показує себе оптимістом, коли чогось прагне і досягає, тобто в проміжній цільовій точці, коли застосування розуму та відшліфованих практичних вмінь дає змогу відчутти впевненість і власну силу, а також відносно соціалізуватись. В іншому випадку розуміння абсурду буденності породжує у нього соціопатичні нахили, що К. Сміт загалом влучно окреслила як стан «людини, яка переступає паркан» (*“a man straddling the fence”*) [12, 12].

Раціоналізаторство і діяльність як шлях викорінення негативних емоцій та опанування слабкими сторонами людської натури – одна з тих тез, які проводять чітку паралель між поглядами Холмса та вченням Спінози, що стало предметом дослідження в статті К. Руфи, яка стверджує, що Холмса та Спінозу об'єднує думка про те, «що щастя можна досягти лише в разі використання можливостей нашого розуму, коли людина перебуває у стані когнітивної активності», натомість «інтелектуальна пасивність веде до нещастя» [10, 6]. Проте в проекції більш глобальний Холмс має погляди майже шопенгауерівські, суголосні з тим, що насправді людина в змозі упорядковувати світ тільки в малих масштабах, але не має можливості подолати абсолютне зло чи досягти абсолюту щастя – саме на тлі цього справжній екзистенціальний бунт, який виходить поза межі індивідуального мікрокосму, видається алогічним: *«Якою мізерною здається людина з її жалюгідним гонором та мріями на тлі природи»* [3, Т. I, 144]; *«Який сенс у цьому ланцюзі нещастя, насильства й жаху? Адже має бути сенс – інакше вийде, що в нашому світі панує випадок, а це неможливо уявити собі. Тож який він, цей сенс? Ось велика, вічна загадка, на яку людський розум і досі не здатен відповісти»* [3, Т. II, 43].

Коливання настроєності характеру Холмса впродовж циклу можна пояснювати з різних точок зору. С. Дойль та Д. Краудер [8, 242], наприклад, головну причину прикінцевого наростання песимізму дойлівського детектива вбачають у впливі тотального повоєнного зневір'я. Горизонт внутрішнього смислу холмсїани загалом нагадує наполегливу спробу втекти від настирливої ідеї безглуздості людського життя, значення якого в космічних масштабах маліє настільки, що доля кожної окремої людини, навіть найвизначнішої, навряд чи має певну істинну вартість. Детально аналізуючи авторські інтерпретаційні моделі твору, складається враження, що цю певною мірою деструктивну для цілої людської спільноти ідею, яка в семантичній тканині твору знаходиться десь на самому дні, автор намагається приховати застосуванням різного роду текстуальних масок, як-то насичений сюжет, яскраві образи, показний спінозівський прагматизм і раціоналізаторство головного героя, його блискучо виписаний характер. Над усім цим ніби зріє простежуваний з допомогою детального аналізу тексту, проте загалом імпліцитний трагізм образу Холмса. Ці твердження в концентрованому вигляді акумулюють у собі наступні його слова, взяті, що показово, з останнього твору циклу (тут стануть демонстративними ще й слова детектива, що *«освіта – це низка уроків, найбільший з яких відбувається наприкінці»* [3, Т. III, 273]): *«Але хіба все наше життя не жалюгідне і нікчемне? Хіба доля людини – не доля всього людства в мініатюрі? Ми до чогось прагнемо. За щось хапаємося. Але що врешті-решт зостається у наших руках? Тінь. Або гірше, ніж тінь, – страждання»* [3, Т. IV, 298].

Інстинктивно рятуючись від в'їдливої ідеї безнадійності внаслідок безсилля змінити щось кардинально – яка текстуально виражена вкрай фрагментарно, імпліцитно, проте регулярно – Холмс шукає шлях втечі від реальності, і таким методом абстрагування стає для нього музика – як протилежна сторона прагматичності та позитивістської патетики в структурі образу героя: *«...передайте мені мою скрипку і спробуйте забути на півгодини про цю мерзенну погоду і ще мерзенніші вчинки наших ближніх»* [3, Т. I, 274]. Музика як інша пристрасть Шерлока Холмса – це один із орієнтирів більш широкого трактування дойлівського персонажа, долаючи межі традиційно однобокої його інтерпретації в душі апологета логіки і точних наукових методів та, примикаючи до цієї лінії, «розумної машини»: *«Цілий вечір він просидів у кріслі, невимовно щасливий, тихенько ворушаючи своїми довгими, тонкими пальцями в такт музиці; його лагідна усмішка, замріяні зволожені очі аж ніяк не нагадували того Холмса-нишпорку, який щохвилини був готовий полювати за злочинцями. Дивовижна вдача мого друга мала дві складові, і я часто думав про те, що його надзвичайна проникливість народилася в боротьбі з поетичним, задумливим настроєм, який був для нього найголовнішим»* [3, Т. I, 221]. Ще одним аргументом на користь спростування абсолютизації оптимістично-позитивістського ідейного плану холмсїани і розширення літературознавчої інтерпретації до рівня «твору зі смислом», а не просто пригодницького циклу можуть служити і слова Ватсона, де так само вкрай фрагментарно і ніби побіжно звернено фокус оповіді до проблеми людського буття: *«Навіщо доля витіває такі жарти з нами – бідолашними, немічними створіннями»* [3, Т. I, 261].

Хоча в дуже багатьох моментах позицію Холмса-надлюдини із соціопатичними схильностями можна розцінювати як зверхню у ставленні до пересічних людей, Холмс не є

мізантропом. Не зважаючи на те, що він явно займає позицію «над» і «поза» натовпом (тобто є вищим за його закони і внутрішньо відмежовується від його побутування як деякого соціального організму), уявити його абсолютно без нього просто неможливо. К. Редмонд зауважує, що герой Дойля «...неодмінно потребує того середовища, у якому знаходиться» [10, 139]. У традиціях ніцшеанства він із презирством ставиться до натовпу як утворення із розвиненим стадним інстинктом, де цінність особистості нівелюється, а сукупність людей перетворюється у цілком передбачуваний і вкрай низькоінтелектуальний стадний організм, який не становить собою нічого вагомого і вартого поваги з його боку. Проте на фоні цього різко виростає цінність особистості нестадної: винятково на абсурдності натовпу чи всупереч йому може вирости надлюдина, оскільки соціум надлюдей неможливий, як немає сенсу надлюдина у вимірі абсолютно безвідносному до соціуму.

В екзистенціальній філософії Н. Хамітова говориться, що «...тінь повсякденності накриває майже все соціальне життя, і соціальність є подоланням повсякденності лише тією мірою, якою підноситься до особистісного начала» [5, 158]. Посилаючись на філософа Вінвуда Ріда, Холмс говорить, що «... кожна окрема людина – незбагненна загадка, але група людей – це вже якась математична єдність. Хіба можна, скажімо, передбачити дії окремої людини? А от поведінку людської спільноти – можна, й досить точно. Окремі особи різні, а кількість характеристик у спільноті залишається постійною. Так свідчать підрахунки»... [3, Т. I, 164]. Коли особистість стоїть окремо, вона є самоцінною, проте як тільки людина потрапляє в соціум – стає керованою його механізмами і втрачає неповторність. Цікаво, що тут Холмс абсолютно не цікавить ракурс соціального престижу, рівня достатку, престижу чи навіть інтелект індивіда. Цінна людина сама собою, доказом чого є слова Холмса про працівників із доку: «Які вони брудні! Але в кожному з них палає маленька іскра безсмертної душі. Поглянувши на них, не скажеш цього нізащо. Проте це справді так. Дивна істота – людина» [3, Т. I, 164]. Тут певним чином знайшли відгук погляди самого автора, дотичні до спіритуалізму, для якого центральним положенням є теза про безсмертність душі.

Для холмсіани властиве підкреслення вартісності життя у тих виняткових моментах, коли абсурд відступає на другий план. Життя сприймається почасти як проблема, що потребує гідного розв'язання, чого можна досягти шляхом здійснення загальних (визначення індивідом спектру концептуальних ідей, цінностей) та поточних екзистенціальних рішень. Із твердження, що «... життя незрівнянно дивовижніше в порівнянні з тим, що здатна створити людська уява» [3, Т. I, 228], впливає не тільки ключова для холмсіани установка на реалістичність – чого Холмс завжди вимагає від оповідей Ватсона – а й самоцінність поняття «життя» у його повноті. Оскільки для холмсіани як циклу детективного фундаментальною є тема злочину, у контексті цього цікавими є роздуми Холмса над його природою. Вартим щирої уваги є те, як людиною, вершинним досягненням еволюції на даному етапі, можуть керувати матеріальні речі, штовхаючи на абсолютно нелюдські, дикунські вчинки: «Через цей кристалик вуглецю вагою в сорок грам сталося два вбивства, одне самогубство, отруєння сірчаною кислотою й кілька пограбувань. Хто б міг подумати, що така гарненька іграшка веде людей до в'язниць і на шибеницю!» [3, Т. I, 303]. В умовах ворожості світу до мікрокосму окремої людини завданням кожного вбачається діяльність в рамках своїх можливостей, які варто вдосконалювати максимально і шляхом цього привносити свою проминальну лепту в боротьбі з деструктивним хаосом абсурдності. За С. Хамітовим, «межове» екзистенціальне буття якраз і є скерованістю індивіда до «чогось вищого» [5, 11]. Для Холмса це єдиноправильний шлях ствердження своєї екзистенції та подолання нав'язливого песимізму від усвідомлення власної неспроможності змінити недосконалі закони існування: «...коли ми зможемо довести цю справу до кінця, то сміливо скажемо, що марно прожили своє життя на цій землі» [3, Т. III, 13].

Отже, проблема абсурдності життя з огляду на парадигмальні особливості холмсіани отримує оригінальне вирішення, зокрема і в плані виявлення її есенціального ядра, яке експліцитно ховається за пригодницьким змістом фабули та гностичним оптимізмом головного героя. Усе це створює ефект роздвоєності чи навіть суперечності образу, проте насправді розширює схематичні рамки формули детективного персонажа.

Список використаних джерел

1. Денисова Т. Экзистенциализм и современный американский роман / Т. Денисова. – К.: Наукова думка, 1985.
2. Дойль, Артур Конан. Пригоди Шерлока Холмса: в 4-ох тт.. / А.К. Дойль / пер. з англ. В. Панченка. – К.: Веселка; Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010.
3. Козлов А. С. Многоликий Конан Дойль / А.С. Козлов // А. К. Дойль. Маракотова бездна: Повести, рассказы. – Симферополь: Таврия, 1989. – 304 с. – С. 3-8.

4. Хамитов Н. Философия человека: от Метафизики к метаантропологии / Н. Хамитов. – Киев: “Ника-Центр”, Москва: Центр общегуманитарных исследований, 2002. – 336 с.
5. Чертанов М. Конан Дойл / Максим Чертанов. – М: Молодая гвардия, 2008. – 328 с.
6. Adorno T. W. Television and the Patterns of Mass Culture // Mass Culture. The Popular Arts in America / edited by Bernard Rosenberg and David Manning White. – London: The Free Press. Collier Macmillan Publishers; New York: A Division of Macmillan Publishing Co, 1964. – P. 474-488.
7. Doyle, S., Crowder, D.A. Sherlock Holmes For Dummies / Steven Doyle, David A. Crowder. – Hoboken: John Wiley & Sons, 2010. – 384 p.
8. Redmond, C. Sherlock Holmes Handbook / Christopher Redmond. – Toronto: Dundurn, 2009. – 336 p.
9. Rufa, Kate. A Sherlockian Scandal in Philosophy / Kate Rufa // Sherlock Holmes and philosophy: the footprints of gigantic mind / edited by George A. Reisch. – Chicago: Open Court, 2011. – 381 p. – P. 3-15.
10. Sherlock Holmes and philosophy: the footprints of gigantic mind / edited by George A. Reisch. – Chicago: Open Court, 2011. – 381 p.
11. Smith, K.C. Forming and Protecting the Middle-Class Victorian Ideal: Holmes and Watson / Kathryn Caroline Smith. – Pembroke: The University of North Carolina at Pembroke Press, 2008. – 34 p.

Анотація: у статті розглянуто екзистенціальне питання абсурдності життя відповідно до змістово-поетикальних трансформацій хомсіани, що визначались такими головними векторами, як неоромантизм, мідллітература, формульність детективного жанру, ніцшеанський характер головного героя, двоплановість структури образу Холмса: експліцитний гностичний оптимізм та імпліцитний декадентський песимізм тощо.

Ключові слова: екзистенціалізм, «буття на межі», абсурдність, неоромантизм, мідллітература.

Summary. Despite the fact that originally there is no direct reference to the philosophy of existentialism in Sherlockiana's text, an existential perception of the world can be definitely seen as the formula of the internal conflict in the image-constructing of the main character. Pragmatic definition of the foreground intrigue (which according to the detective story's poetics consists in mathematically precise art of disclosing the secrets) seemingly dissonants with existential, and therefore irrational in its nature, foreshortening of the emotive representation of the protagonist character. But in fact, Holmes "out of business", though highly pressurized in sphere of poetics and scope of the text, is depicted in much more colorful and significant palette of means and meanings and is opposing to the explicit mask of the detective as "an automaton, a calculating machine". This creates an original from the point of the interpretative perspective space of "communicative uncertainty" and forms generally pendulum image structure. Pro tanto Holmesiana's neo-romantic tradition an estrangement is the detective's personal, metaphysical dilemma rooted in the corresponding vision of life through the ideological framework of the fin de siècle, aesthetics of decadence, Nietzschean rebellion against the conventional faceless of masses and determined by the lack of adequate mental needs puzzles pessimism. Existential resistance to the routine and its understanding as a total monster of civilization that threatens an individual are also the semantic patterns that turn Sherlockiana out of ideological and typological boundaries of mass-culture, while keeping nomen of "mass" purely as for quantitative measure of popularity. Holmes has almost Shopenhauer's look about the statement that people actually able to manage the world only on a small scale, but is not able to overcome an absolute evil or to achieve an absolute happiness. Thereafter real existential rebellion that goes beyond individual microcosm seems illogical and the life in general seems pessimistic and absurd.

Keywords: existentialism, "being on the brink", absurdity, neo-romanticism, middle-literature.

Отримано: 12.07.2015 р.